

Reseñas

Jacint Verdaguer, *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa*, a cura de Ramon Pinyol i Torrens. Edicions Proa, Barcelona, 1999 (Alí Bei, 6), 156 pp. Por Narcís Garolera.

Quan vaig tenir notícia d'una nova edició, en volum solt, del que Josep Pla considerava el millor llibre en prosa catalana del segle XIX, vaig tenir una gran alegria. Com a lector i estudiós de Verdaguer esperava que aquesta nova edició, avallada pel nom de Ramon Pinyol —membre de la Societat Verdaguer i del comitè d'edició de l'obra completa d'aquest escriptor— i propiciada editorialment per Isidor Cònsul —membre, també, de l'esmentada Societat—, oferís les màximes garanties de fiabilitat textual i de rigor filològic, encara que es tractés d'una edició adreçada al gran públic. Lamentablement, però, un primer cop d'ull al contingut del llibre transformava la meua alegria inicial en una decepció creixent, que acabaria motivant aquestes ratlles.

M'ocuparé, separadament, del prefaci del curador i dels criteris invocats per a l'edició de l'obra.

1. PREFACI

Al llarg de les tretze pàgines (7-19) dedicades a presentar i justificar l'edició del *Dietari*, el curador emet opinions més que discutibles, formula diverses inexactituds, se serveix —sense indicar-ho— de treballs d'altres estudiosos, i, sobre tot, ignora l'única aportació filològica sobre l'obra objecte d'edició. Ho faré veure amb detall.

a) Pinyol desconeix, o no vol tenir en compte, un estudi sobre el *Dietari* —l'únic dedicat exclusivament a aquesta obra de Verdaguer— que reproduïx unes pàgines del manuscrit autògraf aparegudes, en la primera edició del text, al setmanari vigatà *La Veu del Montserrat*, però suprimides en les posteriors edicions en revista i en volum. Aquestes pàgines, a més, permeten rectificar adequadament les errònies datacions —que Pinyol manté— atribuïdes pels successius editors a les darreres anotacions del llibre¹.

b) No té en compte, tampoc, les observacions textuais sobre el *Dietari* incloses en una comunicació científica sobre les edicions de les obres de Verdaguer². No incorpora, per tant, a la seva edició (p. 131) la ratlla del manuscrit omesa per error en l'edició de *La Veu del Montserrat* —i en totes les altres—, que s'hauria hagut de restituir en una nova edició del text.

¹ Narcís Garolera, «Unes pàgines «inèdites» del *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa*», *Faig. Revista literària*, núm. 29 (novembre de 1987), pp. 77-85; reproduït a *Sobre Verdaguer. Biografia, literatura, llengua* (Barcelona, Empúries, 1996), pp. 155-163.

² Narcís Garolera, «La transmissió impresa de les obres de Verdaguer», *Anuari Verdaguer* 1986 (Vic, Eumo, 1987), pp. 147-167; reproduït a *Sobre Verdaguer*, cit., pp. 191-216.

c) L'editor no relaciona prou el *Dietari* amb *Excursions i viatges*, l'altre títol verdaguerià del mateix gènere, l'estudi del qual eludeix —llevat d'un esment a propòsit d'un punt irrellevant—, tot i que n'aprofita pàgines senceres sense citar-les com caldria³. Addueix, en canvi, judicis d'estudiosos (Molas, Casasús...) sobre la prosa de Verdaguer que ja havien estat formulats anteriorment en l'estudi introductori a una edició divulgadora dels viatges de l'escriptor⁴. En una d'aquestes apropiacions (p. 10), i referint-se als recursos literaris de la prosa verdagueriana, Pinyol parla de «l'ús dels *apòstrofs*» quan, en realitat, vol destacar la utilització dels *apòstrofes*, figura retòrica molt usada per l'autor. (Fent-hi broma, hi afegiria que, en els seus escrits, Verdaguer se servia molt poc de l'apòstrof, en el sentit propi —gràfic— del mot...)

d) Pinyol esmenta, sense precisar d'on treu la informació, que Verdaguer «tenia a la seva biblioteca personal una cinquantena de llibres relacionats amb Terra Santa» (p. 9). Aquesta dada, difícil d'obtenir, la hi proporciona l'esmentat estudi introductori a l'edició crítica d'*Excursions i viatges*, on s'indica clarament la font d'aquesta asseveració⁵. El mateix val per a l'afirmació que Verdaguer «també comptava amb guies turístiques, especialment franceses o traduïdes al francès» (p. 9)⁶.

e) Posats a plagiar, Pinyol podia haver extret d'aquell estudi una observació sobre el títol mateix del *Dietari* —proposat per Jaume Collell, amic i editor de Verdaguer—, que l'escriptor no acabà de fer-se ben bé seu.⁷ I també hauria pogut subratllar que Verdaguer encapçala les pàgines proemials del seu llibre amb la mateixa idea, i quasi amb les mateixes paraules, que Lamartine havia fet servir per començar el seu *Voyage en Orient*⁸.

f) Alguns comentaris sobre aspectes ideològics o polítics del *Dietari* són francament desencertats, i posen en evidència el *parti pris* de l'autor del prefaci. En el relat de Verdaguer es manifesten, segons Pinyol, «els prejudicis de l'escriptor»: el viatger contempla el món islàmic «des d'una posició de superioritat» i actua amb una «visió imperialista» (p. 15); el curador —verdaguerista— considera «políticament incorrecte» el llibre de Verdaguer, judica l'edició que ha preparat «una recuperació [purament] històrica», i opina que publicar avui el *Dietari* «és una gosadia editorial» (p. 19). En una altra banda, fa referència als «intel·lectuals [catalans] de dretes i d'esquerres», i inclou entre els primers el liberal i francmaçó Víctor Balaguer...

³ Jacint Verdaguer, *Excursions i viatges*, a cura de Narcís Garolera, vol. I: «Estudi introductori» (Barcelona, Barcino, 1991), pp. 238-246.

⁴ Jacint Verdaguer, *Viatges*. Estudi introductori, edició i notes de Narcís Garolera (Barcelona, Edicions 62, 1986), pp. 18-27. Casasús hi remet de forma prou explícita en l'estudi invocat per Pinyol al prefaci de la seva edició (p. 11).

⁵ Ed. cit., p. 306.

⁶ *Ibidem*.

⁷ En la correspondència particular, Verdaguer solia referir-s'hi com a «mon *Itinerari*» o «lo *Itinerari de Terra Santa*», a la manera de Chateaubriand, introductor del terme en la moderna literatura del gènere. Cf. *Excursions i viatges*, ed. cit., p. 32.

⁸ Verdaguer: «Ma estimada mare...»; Lamartine: «Ma mère...» (*ibidem*, nota 98).

2. EDICIÓ

2.1. CRITERIS CONTRADICTORIS

En una «Nota sobre l'edició» (p. 21), el curador exposa els criteris seguits en la reproducció del text del *Dietari*. Una senzilla confrontació dels enunciats de la nota amb el text de l'edició demostra clarament que les pautes filològiques de l'editor no passen de ser una pura declaració d'intencions. Vegem-ho amb deteniment.

a) Pinyol ens fa saber que, en la segona edició del *Dietari* —de 1894, tot i que ell li assigna, erròniament, la data de 1896—, Verdaguer hi va introduir «alguns canvis [...] no especialment substancials». Després de manifestar que «la present edició reproduïx la primera, de 1889, [...] perquè és més acostada a l'esperit [?] i a la redacció sorgida d'aquell viatge», el curador afirma que «ha respectat la morfologia, la sintaxi i el lèxic de l'original». Uns pocs exemples mostraran la inconsistència d'aquestes afirmacions⁹:

1889	1894
<i>on</i>	a on
<i>per</i>	<i>per a</i>
<i>pel</i>	<i>per lo</i>
<i>per lo</i>	<i>per al</i>
<i>los que</i>	los qui
<i>església</i>	iglésia
<i>fesomia</i>	fesonomia
<i>musulmà</i>	mussulmà
<i>palma</i>	palmera ¹⁰
<i>horisó</i>	<i>horitzó</i>
<i>Catalina</i>	<i>Caterina</i>
<i>païssos</i>	<i>països</i>
<i>i més hermós</i>	<i>i hermós</i>
<i>trobar-me la mà</i>	<i>trobar-me-la</i>
<i>per tenir-les més presents</i>	<i>per a tenir-les més presentes</i>

Davant d'aquestes dades —minses, però suficients—, ens podem preguntar quina coherència filològica ofereix l'establiment del text, en aquesta nova edició, i, encara, per quin motiu l'editor no aplica el criteri del seu mestre, Joaquim Molas —

⁹ Modernitzo la grafia dels exemples, i deixo en cursiva les lliçons de l'edició de Pinyol.

¹⁰ Es tracta, indubtablement, d'una correcció d'autor. En la primera edició, el mot *palma* anava precedit del mot *balma*. En la segona, Verdaguer hi degué evitar l'homofonia.

president del comitè d'edició de l'obra completa de Verdaguer—, a l'hora de fixar el text del *Dietari* ¹¹.

b) Pinyol afirma que «s'han conservat els castellanismes», i n'addueix com a exemples *diferenta* (?) i *rosar* (per 'fregar'). Deixant de banda, pel que fa al primer cas, la confusió entre entre castellanisme i vulgarisme —o col·loquialisme—, cal dir que el verb *rosar*, freqüent en els escrits de Verdaguer, no té pas el sentit que li atribueix el curador, sinó que és una variant, per afèresi, d'*arrosar* 'mullar (de rosada)', 'humitejar' o 'espargir un líquid en gotetes menudes'. Així ho trobem en un passatge del *Dietari*, en les dues edicions controlades per Verdaguer: «*rosaren* [la imatge] d'essències» (p. 72). I en una altra anotació llegim, amb el mateix significat, i en totes dues edicions: «En aqueixes planes sense fi [...] *arrosades* pel Nil» (p. 139) ¹².

c) El curador afirma que ha mantingut «els arcaismes i formes literàries vuitcentistes», i ho il·lustra amb dos exemples erronis: *après* (per 'després') ¹³ i *anc* (per 'encara') ¹⁴, els quals caldria considerar, respectivament, una forma dialectal i un castellanisme. Ens diu, a més, que ha conservat «els col·loquialismes i els dialectalismes», i ho exemplifica amb els adverbis *aixís* i *mentres*, i amb la forma de plural *hòmens* (molt rara en Verdaguer, si més no en els seus autògrafs). La lectura de les primeres pàgines del text, però, ens farà veure que aquest criteri no s'hi aplica pas de forma sistemàtica: «*Així* com lo pol atrau...» (p. 29); «*homes* al cim de la carrera» (p. 30)... ¹⁵

d) Tot seguit, l'editor declara que «els antropònims i els topònims [...] s'han adaptat a les grafies actuals». Tanmateix, si fullegem el text establert per Pinyol, podrem comprovar que aquest confon repetidament grafia i morfologia, no respecta l'accentuació de l'original que afirma seguir, i s'excedeix en les adaptacions, que haurien de ser només ortogràfiques: *Heròdot*, *Saladí*, *Soló*, *Sesostris*, *Líban*, *Nazaret*, *Port-Saïd*, *Bur Lug*, *Abu Rac*, *El-Bira*, *Matariya*, *Nafr ez-Zayyat*, *Al Qâhira*, *Gizeh*, *Kefrèn*, *Keops*, *Tonkín*, *la Ciutadella*... (en lloc dels originals *Herodoto*, *Salahdîn*, *Solon*, *Sessostris*; *Líbano*, *Nazaret*, *Port-Saïd*, *Bourlog*, *Abouroach*, *El-Bireh*, *Matariyeh*, *Nafr-el-Zaiat*, *El Kâhirah*, *Gizèh*, *Kefren*, *Khéops*, *Tonkin*, *la Ciutadella*...).

¹¹ Cf. Joaquim Molas, «Els [sic] *Dos màrtirs de ma pàtria* de Verdaguer», *Serra d'Or*, núm. 454 (octubre de 1997), p. 44. Molas hi sosté el criteri de reproduir sempre la darrera edició publicada en vida de l'autor.

¹² Per a *rosar* / *arrosar*, cf. Joan Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, vol. VII, p. 461 i p. 465b, nota 1.

¹³ Segons Coromines, aquesta forma és ben viva: «[*après*] es manté vigorós [...] s'ha seguit usant [...] sense que es pugui dir que està antiquat enlloc» (*DECLC*, vol. VI, p. 796b).

¹⁴ Coromines sosté que aquesta forma —escrita *anc* (*que*) o *enc* (*que*)—, «usada per alguns autors [...] modernament, amb el sentit de «encara que» [...] prové del cast. vg. *anque* [...] com a reducció vulgar de *aunque*» (*DECLC*, vol. I, p. 301b).

¹⁵ Semblantment ocorre amb plurals masculins anàlegs: «*joves* en la flor de la vida», «*los joves militars*» (p. 30); «en *termes* tan inspirats» (p. 31)...

e) Pinyol tanca la «Nota sobre l'edició» advertint que, «pel que fa a les citacions bíbliques [...] s'ha seguit la versió catalana de la Bíblia, en la traducció interconfessional del 1993». No cal dir que els fets s'encarreguen de desmentir aquesta afirmació¹⁶.

2.2. INCOHERÈNCIES TEXTUALS

Si comencem a llegir el text del *Dietari* en l'edició de Pinyol, trobarem unes pàgines proemials, escrites per Verdaguer, sota un títol —«Pròleg» (p. 25)— que no figura en cap de les edicions que el curador afirma tenir en compte. En les edicions de 1889 i 1894, a més, el títol de l'obra —que Pinyol inclou en portadella abans del «Pròleg» esmentat— encapçala la primera pàgina del llibre pròpiament dit, la que duu l'habitual invocació verdagueriana «J[esús] M[aria] J[osep]» (p. 29). Trobarem modificades, també, les datacions de les anotacions del *Dietari*: «8 d'abril», «Port-Saïd, 9 d'abril», «El Caire, 23 de maig», «Dia de l'Ascensió de 1886»..., en lloc de les originals «8 abril», «Port-Saïd, 9 abril», «Caire, 23 maig»... I formes i construccions que no es corresponen amb les de les edicions de referència: *poetissa* (p. 25); *esquifidesa*, *del Tiberíades*, *baptisme*, *inaccessible*, *filòsof* (p.26); *doldre's*, *suavitzar*, *contemporània* (p. 27)..., en lloc de les originals *poetisa*, *esquefidesa* (= escafidesa), *de Tiberíades*, *batisme*, *inaccesible*, *filosop*; *dolre's*, *suavisar*, *contemporànea*...

A la pàgina 53 podem llegir uns versos del mateix Verdaguer, que tampoc no es corresponen amb els de les primeres edicions:

Vostres abelles on són volades,
celdes desertes, ruscós sens mel?
On se'n volaren vostres *niuades*,
nius d'*aureneta* penjats al cel?

Si consultem les edicions de 1889 i 1894, hi podrem llegir: «...vostres *niades*, / nius d'*oreneta*...».

A més d'aquests indicis, la lectura sistemàtica de les darreres pàgines del llibre (141-151) ens acabarà de confirmar que el responsable d'aquesta edició del *Dietari* no reproduceix pas, modernitzant-ne la grafia, el text de l'edició de 1889 (ni la de 1894): *arruïnades*, *res*, *em* retrauen, *menys*, que *omplen*, *ruïnes*, *el Caire*, *l'anem* a veure, *reial*, *al* seu profeta, *dues-centes*, *ninxo*, *anàrem*, *ens* dirigim, *coptes* (sis vegades), *musulmà* —*na*, *arquitectos*, *sens*, té de repetir, l'*àrab*, *reconeixen*, *dissolució*, *reialmes*, *abissinis*, *Crist*, *conquestes*, *monòlit*, *arrencant-li*, *se l'emportà*, *llençat*, *ens* deixà, *evangelitzar*, *cristianitzar*, *i inoblidable*, *el* sant sacrifici, *del santerist*, *els* campanars... En l'edició que Pinyol afirma reproduir —i també en la

¹⁶ Cf. p. 150, nota 41. La Bíblia esmentada hi tradueix «[...] fent el bé a tots (els oprimits)».

segona, de 1894—, hi podem llegir¹⁷: *arruinades, reso, me* retrauen, *menos*, que *umplen, ruïnes, lo Caire, anam, real, el seu profeta, dos-centes, nitxo, anam, nos* dirigim, *coptos* (sis vegades), *mussulmà* —na, *arquitectes, sense, té que* repetir, l'àrabe, *regoneïxen, dissolució, realmes, abisinis, Cristo, conquistes, monolit, arrancant-li, se la'n portà, llançat, nos* deixà, *evangelisar, cristianisar, e inolvidable, lo* sant sacrifici, del *santcristo, los* campanars...

Tantes divergències, en només deu pàgines, respecte a l'edició que el curador afirma reproduir, fan dubtar de la veracitat d'aquesta afirmació.

2.3. UNA EDICIÓ FRAUDULENTA

Si comparem el text de l'edició de Pinyol amb el que figura en les *Obres completes* de Verdaguer publicades, en un sol volum, per Editorial Selecta¹⁸, ens adonarem que les divergències d'aquella respecte a la primera, de 1889, ja es troben en el text de les esmentades *Obres completes*, que reproduïxen —amb algunes modificacions— el text d'unes anteriors *Obres completes*, en trenta volums, publicades per Francesc Matheu¹⁹.

Pinyol, doncs, no reproduïx en absolut el text de la primera edició en volum del *Dietari*, de 1889 —ni l'ha contrastat amb el de la segona, de 1894—, sinó que, en contradicció amb els criteris exposats en la citada «Nota sobre l'edició», es limita a reproduir el text de les *Obres completes* d'Editorial Selecta, que ni tan sols esmenta.

Es tracta, doncs, d'una edició fraudulenta, que enganya el lector en una qüestió tan important com és la procedència del text i les modificacions introduïdes per l'editor.²⁰

2.4. ERRORS I DESENCERTS

L'edició de Pinyol presenta nombroses errates ortogràfiques i tipogràfiques, que denoten molt poca cura en la correcció de proves: *més* (en lloc de *mes*), p. 31; «La Sagrada Cova [...] està *cobert[a]* de marbres» (p. 59); «Pobres *o[r]ffenetes!*» (p. 85); «la mare *con* lo frugal dinar» (p. 135); «lo criat del *cònsul*» (p. 136); *res* (en

¹⁷ Modernitzo la grafia dels exemples adduïts.

¹⁸ Jacint Verdaguer, *Obres completes*, 5.ª edició, Barcelona, Editorial Selecta, 1974 (Biblioteca Perenne, 1). Les edicions precedents són dels anys 1943 i 1946 (en ortografia prefabricana), 1949 i 1964 (en ortografia modernitzada).

¹⁹ *Obres completes de Mossen Jacinto Verdaguer*. Edició popular. Barcelona, Il·lustració Catalana, s. a. [1913-1925]. Cf. article citat a la nota 2.

²⁰ En una anterior edició del *Dietari* en volum solt (Barcelona, Laertes, 1983), el curador va actuar amb més honestetat, advertint el lector que reproduïa el text de les *Obres completes* d'Editorial Selecta.

lloc de *rés*), p. 142; «que ha de *descombrar*» (p.142); *mes* (en lloc de *més*), p. 146; «celebrar de *pontifical*» (p. 146); «l'*a[l]tre* paixà» (p. 148), etc.

La puntuació és poc coherent: «Sa clofolla és més grossa, i son fruit */, /* petit» (p. 63); «que */, /* dretes o per terra,» (p. 141); «la galeria se bifurca */: /*» (p. 143); «s'adreça un rengle de piràmides */: /*» (p. 143); «les galeries */, /* de calissa» (p. 144); «*quin* altre viatge pot haver-hi interessant?» (p. 17) / «¿*quin* altre viatge ...?» (p. 151); «records preciosos d'aquells que no s'obliden;» (p. 17) / «... d'aquells que no s'obliden:» (p. 151), etc.

Majúscules i minúscules no segueixen un criteri clar: «no és un *Déu*, ni un ídol [...] ni un sagrari» (p. 142)... I tampoc no ho fan les quantitats, expressades tan aviat en lletres com en xifres: «L'altura vertical de Keops és *de 137 metres*; la de la faç [...] *de 227*»; «una rampa *d'un metre vint* d'alçada» (p. 143), etc.

Més incoherències, ara en el prefaci del curador: «*al* gener» / «fins *els* mesos d'abril i maig» (p. 8); «*a mitjan* *dècada* dels 90» (p. 17); «els Llocs Sants, on [Verdaguer] *reviu* intensament els passatges bíblics [...] *refortificant* [?] el seu esperit i la seva fe» (p. 17). ¿Com es poden «reviure» uns indrets que no han estat mai visitats? ¿Quan havia «fortificat» Verdaguer —per primera vegada— el seu esperit i la seva fe?

* * *

Després d'aquesta anàlisi detallada, amb un balanç tan negatiu, potser hauríem de donar la raó a Pinyol quan afirma que la publicació del *Dietari* de Verdaguer, tal com ell el presenta, constitueix una veritable «gosadia editorial» (p. 19)... Sorpren, en efecte, que dos verdagueristes com el curador i el promotor d'aquesta edició —Ramon Pinyol i Isidor Cònsul, respectivament— puguin haver estat tan poc rigorosos a l'hora d'oferir als lectors catalans un text tan important.

És inajornable una edició crítica del *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa*, que tingui en compte el manuscrit definitiu de Verdaguer, les dues edicions en revista i les dues edicions en volum estampades en vida de l'autor. Només a partir d'una edició que compleixi aquests requisits es podrà preparar, amb totes les garanties filològiques, una edició de l'obra adreçada a un públic majoritari.

Pinyol assegurava, fa poc, que una edició d'aquestes característiques «és molt difícil [de preparar], perquè [...] requereix moltes notes i una acurada correcció»²¹. Tot i que no puc compartir amb aquest estudiós una idea tan reductiva d'allò que fa que una edició sigui crítica, confio que la seva edició del volum verdaguerià *Pàtria* —repetidament anunciada i esperada amb interès pels verdagueristes—serà rigorosa en l'establiment del text, crudita en l'anotació i acurada en la revisió de les proves.

²¹ *El Triangle*, núm. 449 (21-VII-1999), p. 23.

Grammatical Analyses in Basque and Romance Linguistics. Edición de Jon Franco, Alazne Landa y Juan Martín, Amsterdam/Filadelfia, John Benjamins, 1999, 307 pp. Por Carlos Cid Abásolo.

Este libro fue concebido como homenaje de los editores a su profesor de sintaxis Mario Saltarelli, estudioso del euskera y las lenguas románicas. No es, pues, casualidad, que en ese amplio ámbito temático estén encuadrados los quince artículos que componen dicho homenaje.

El marco teórico elegido por los articulistas es el de la Gramática Generativa (GG) en su última versión: el Programa Minimalista (PM), propuesto por Noam Chomsky en *The Minimalist Program* (Cambridge, Mass: MIT Press, 1995). La evolución de la GG desde su primera versión (la Gramática Generativa Transformacional) hasta llegar, cuarenta años después, al PM, no ha sido arbitraria, sino que responde a la necesidad de economizar la teoría gramatical mediante la eliminación de hipótesis redundantes, con vistas a una mayor adecuación explicativa. Dicha evolución ha sido siempre coherente, y cada nueva versión ha tenido como objetivo subsanar las carencias de la versión anterior a la hora de explicar ciertos hechos lingüísticos. Por tanto, no nos encontramos ante un libro de divulgación para no iniciados, sino ante un nuevo aporte a una línea investigadora que exige del lector un conocimiento previo del modelo generativista.

El libro da cabida a estudios sobre semántica sintáctica, fonología y morfología. Del título se desprende que las lenguas objeto de estudio son el euskera y las lenguas románicas, pero lo cierto es que, a excepción de los artículos de Eduardo P. Raposo y de Michael L. Mazzola sobre los clíticos del portugués y las geminadas del toscano respectivamente, así como esporádicas referencias al francés o al italiano, los trabajos sobre lingüística románica se circunscriben al español.

Diversos son los temas tratados: concordancia, interacción de voz y aspecto, ligamento anafórico y pronominal, control, clíticos, foco, inacusatividad, etc, muchos de los cuales han sido objeto de estudio del trabajo investigador de Mario Saltarelli.

Tres artículos están dedicados al estudio de la lengua vasca: «Pre-Basque Plo-sives», de José Ignacio Hualde, «Unnacusative and Antipassive Constructions in Basque and Spanish», de Errapel Mejías-Bikandí, y «Focus Phrases, Force Phrases and Left Heads in Basque», de Jon Ortiz de Urbina.

Hualde se ocupa de las oclusivas orales en proto-vasco (es decir, la lengua vasca en el momento de contacto inicial con el latín), y, tras revisar con severo y acertado espíritu crítico las anteriores contribuciones de Martinet y Michelena, llega a la conclusión de que la realización fonética de estas oclusivas vascas, así como la de las sibilantes, con su par fricativo/africado, apenas ha variado desde la época de la romanización hasta nuestros días. Así, por ejemplo, Hualde, tras analizar el léxico nativo, afirma que ya antes de la llegada de los romanos se había perdido el contraste sordo/sonoro de las oclusivas vascas en posición inicial.

El artículo de Mejías-Bikandí aborda la inacusatividad y la antipasividad en el español, si bien encontramos algunas referencias sobre dichos aspectos aplicados al